

Prof. dr hab. Barbara Krauz-Mozer

Kraków, 30.12.2019

Profesor-senior w Uniwersytecie Jagiellońskim

Profesor zw. w Instytucie Administracyjno-Ekonomicznym w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Tarnowie

OPINIA

dotycząca pracy doktorskiej Pani mgr Sylwii Czubaj-Kuźmin pt. *Rocznice katyńskie w latach 1990-2010. Miejsce i funkcje rytuału politycznego w polskiej kulturze pamięci, Poznań 2019, ss. 338*

Problematyka podjęta w opiniowanej rozprawie doktorskiej autorstwa Pani mgr Sylwii Czubaj - Kuźmin budzi zainteresowanie już tylko ze względu na to, że nauki społeczne to obszar badań skomplikowany i wieloznaczny, często intuicyjnie sprzeczny, w którym - podejmując badania - o wiele trudniej zachować jasność myśli i mimo wszystko dojść do porozumienia. Plastyczność ludzkiego umysłu i potencjał socjalizacji polityczno-historycznej sprawia, że narracja i ocena przełomowych wydarzeń historycznych może być nieomal dowolnie konstruowana; toteż trudno uznać ją za bezstronną i niezależną poznawczo.

Omawiana dysertacja to przykład odważnego, analitycznego studium teoretycznego o wymiarze interdyscyplinarnym, będącego próbą wyszukania zadawalającej odpowiedzi na główne pytanie badawcze: jakie miejsce zajmuje i jakie

pełni funkcje w polskiej kulturze pamięci rytuał rocznic katyńskich w latach 1990-2010? Rozważane są w nim również szczegółowe zagadnienia, wspomagane zestawem pytań np. : jakie były następstwa „uwolnienia” pamięci zbrodni katyńskiej; czy rytuały polityczne związane z rocznicą katyńską odzwierciedlały relacje polsko – rosyjskie; w jaki sposób katyńskie obchody rocznicowe i debaty na ich temat wpływały na sposób komunikacji politycznej; i wreszcie, czy obchody rocznicy zbrodni katyńskiej zastosowano do realizacji bieżących celów politycznych (1990-2010)

Wykorzystując metodę genetyczną, a przede wszystkim metody analizy dyskursu wraz z różnymi koncepcjami „formacji dyskursywnych” – Autorka zadbała o zróżnicowanie teoretycznych podstaw badań nad obrzędowością polityczną, rytuałami i pamięcią zbiorową; żywiąc przy tym nadzieję, że dokonany przez nią wybór tematu, jego aktualność oraz waga przeprowadzonych rozważań może podnieść poziom zainteresowania tymi zagadnieniami badaczy z obszaru nauk społecznych i humanistycznych. Rytuały polityczne ujmuje z perspektywy analizy dyskursu oraz politolingwistyki zwracając uwagę na językowy wymiar działania politycznego oraz roli argumentów historycznych w uprawianiu polityki. Omawia także zależności między wyobrażeniami społecznymi na temat minionej przeszłości - znajdującymi wyraz w politycznych rytuałach - a sprawowaniem władzy. Autorka poszukuje regularności we wzajemnym uzależnieniu kultury politycznej i kultury historycznej pamięci po to, aby lepiej zrozumieć politykę komemoracyjną władz polskich w latach 1990-2010, jej uwarunkowania i pełnione przez nią funkcje..

Autorka prowadzi badania w trzech formatach – empirycznym, metodologicznym i teoretycznym. W wymiarze empirycznym opisuje relacje polsko-rosyjskie odzwierciedlone w rytuałach upamiętnień zbrodni katyńskiej; ustala czas, miejsce, symbolikę i uczestników ceremonii. W refleksji metodologicznej poszerza obszar badawczy analizując dyskurs skupiony wokół obchodów rocznicy zbrodni katyńskiej, uznając go za cenne źródło danych, zaś analizę dyskursu wskazuje jako znaczące narzędzie metodologiczne, dostarczające wiele heterogenicznych technik badawczych. Analiza dyskursu pozwala bowiem określić, jakie znaczenia są wytwarzane w trakcie opisywania, w dany sposób, różnych elementów rzeczywistości społecznej. Zwłaszcza narzędzia z zakresu pragmatyki językowej okazały się pomocne przy poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie badawcze o okoliczności „uwolnienia” pamięci na temat Katynia. Wymiar teoretyczny to systematyzacja pojęć

związanych z polityką komemoracyjną. Takie pojęcia jak dyskurs czy komunikacja – obecne w literaturze nauk społecznych i humanistycznych - ulegają ciągłej modyfikacji, a nawet zmianie; są wieloznaczne, formułowane dla własnych potrzeb poszczególnych dyscyplin i ich teorii. Używając języka wywołujemy zmiany w rzeczywistości pozajęzykowej, szczególnie w sferze przekonań, emocji i pragnień oraz postaw lub zachowań odbiorcy. Autorka uważnie śledzi najważniejsze topoty rozumiane jako struktury argumentacyjne reprodukowane w dyskursie i dowodzi, że pamięć o zbrodni katyńskiej i tzw. kłamstwie katyńskim, ciążyły i nadal ciąży na relacjach polsko-rosyjskich. Przeprowadzona analiza miała na celu ukazanie kulturowych wymiarów konstruowania dyskursu medialnego dotyczącego obchodów rocznic zbrodni katyńskiej i wzmocnienia ich wartości poznawczej.

Aby utwierdzić motywację swojej intuicji badawczej dokonuje przeglądu wybranych stanowisk teoretycznych oraz komentuje niektóre koncepty z obszaru filozofii nauk społecznych; nawiązuje do różnych programów badawczych (np..etnograficzny, psychoanalityczny, dekonstrukcjonalistyczny, poststrukturalistyczny i in.) odwołujących się do tradycji interpretatywnych i krytycznych. Ostatecznie przyjęta w opiniowanej pracy teoria dyskursu, opiera się na założeniu, że wszystkie przedmioty, systemy reguł i działania mają sens, który jest wytworem historycznym, zdeterminowanym przez historyczny i kulturowy kontekst. W konsekwencji, nie udaje się wypracować wiedzy, której ważność przekroczyłaby epokę historyczną, w której została sformułowana.

W podsumowaniu, dokonane badania i uzyskane w ich następstwie wyniki skłaniają Autorkę do ogólniejszej refleksji, o zabarwieniu politologicznym, wyrażającej przekonanie, że władzę otaczają rytuały, ale dysponenci władzy nie mają nad nimi pełnej kontroli, nie są bowiem proste i jednoznaczne, są silnie skontekstualizowane. Warto podkreślić, że ten wątek przemyśleń jest szczególnie ważny zarówno dla badaczy borykających się z wyjaśnianiem rzeczywistości pozajęzykowej, jak i tych, dążących do zrozumienia świata społecznego, opowiadanego w jakiejś wersji językowej wytwarzanej przez działania jednostek, ale przecież zawsze osadzonych we wspólnocie wymagającej komunikacji..

Te fundamentalne pytania, obecne w refleksji filozoficznej, a także w prymarnych założeniach nauk społecznych i humanistycznych, nadal pozostają bez

rozstrzygającej odpowiedzi. Tym więcej uznania dla Autorki opiniowanej dysertacji, odważnie podejmującej kontrowersyjny, splątany i wielowątkowy, trudny temat; wymagający koncentracji, skupionej i sprawnej analizy, erudycyjnego odczytania, odwagi i pasji.

Pani mgr Sylwia Czubaj - Kuźmin, swoje rozważania ujęła w sześć rozdziałów, odpowiednio uporządkowanych, opatrzonych Wstępem i wyczerpującym Zakończeniem. Rozpoczyna kolejno od omówienia zasadności wyboru tematu oraz przyjętych metod i procedur badawczych. Następnie przechodzi – w roz. II - do objaśnienia i ustalenia wybranej terminologii, by w roz. III zająć się złożoną problematyką rytuału politycznego jako narzędzia polityki wobec kultury pamięci. Rozdział IV zawiera interesującą próbę indukcyjnego opisu obchodów rocznic katyńskich - poczynając od „kontrytuału” do rytuału państwowego - wykorzystując w tym celu materiał historyczny. Ciekawa problematyka pozostałych dwóch rozdziałów omawianej pracy to przemyślenia dotyczące relacji polsko-rosyjskich, ujawnianych w rytuałach upamiętnień zbrodni katyńskiej wraz z ich funkcjami politycznymi w latach 1990-2010.

Recenzowana dysertacja doktorska obejmująca - łącznie z bibliografią- 338 stron, zachowuje logiczną koherentność i pragmatyzm badawczy, tak że treść następnego rozdziału, wynika z treści rozdziału poprzedzającego. Całość dzieła wieńczy Zakończenie, w którym Autorka prezentuje ogólną syntezę wyników uzyskanych z przeprowadzonych badań i opartych na obszernej i zróżnicowanej literaturze, w skład której wchodzi nie tylko prace przedstawicieli teorii dyskursu i krytykujących ich dorobek - komentatorów, ale także szeroko rozumianych nauk społecznych. Warto podkreślić, że wiedzę, zgromadzoną z różnych dziedzin, Autorka wykorzystuje rzetelnie w swoich wywodach i argumentacjach, dając dowody dużego odczytania i wrażliwości humanistycznej.

Dużym atutem recenzowanej rozprawy jest umiejętność ujęcia problemowego, które wymaga odpowiedniej konceptualizacji i właściwego wyboru podejścia badawczego. Autorka sięgnęła po narzędzia z zakresu metodologii interpretatywnej, jakościowej analizy treści, a nawet nawiązuje do namysłu hermeneutycznego; docenia ważność i aktualność tych osiągnięć i korzysta z nich. Realizuje podstawowy cel analizy społecznej i politycznej prowadzonej z perspektywy teorii dyskursu; wymaga

ona opisania, rozumienia, interpretacji i oceny rzetelnie zdefiniowanych przedmiotów badania; Autorka wystarczająco spełnia te warunki.

W tej wielokierunkowej i niejednorodnej – co do podejść badawczych – tematyce, porusza się swobodnie, zachowując ostrożność i dystans, właściwy wytrawnemu badaczowi, konieczny wobec – w części – intuicyjnych narracji opisujących realną rzeczywistość społeczno-polityczną.

Trafnie przekonuje, że teoria dyskursu zmierza do wypracowania nowych interpretacji zdarzeń i praktyk oraz wyjaśniania ich sensu poprzez analizowanie, jak siły polityczne i aktorzy społeczni wytwarzają znaczenia w ramach niepełnych i niedomkniętych struktur społecznych. Umiejętnie tłumaczy dlaczego teoretycy dyskursu próbują również lokalizować analizowane przez siebie praktyki w szerszych kontekstach historycznych i społecznych. Dzięki temu mogą odsonić nowe sensy i określić punkt wyjścia potencjalnej krytyki i transformacji istniejących praktyk i systemów znaczeń.

Autorka przekonująco dowiodła, że nadrzędnym celem empirycznych badań wynikających z teorii dyskursu jest przedstawienie nowatorskich, przekonujących interpretacji wybranych problemów i przypadków. Interpretacje te wnoszą nową jakość do rozumienia zjawisk społecznych i politycznych, tworzą podstawy do dalszych badań empirycznych nad różnymi, lecz powiązаныmi ze sobą problemami oraz otwierają nowe pola dla postawy krytycznej i politycznego zaangażowania.

Przechodząc do oceny wartości poznawczej omawianej rozprawy należy podkreślić, że wpisuje się ona w fundamentalną problematykę nauk politycznych ze względu na zawarty w niej ogromny potencjał heurystyczny, który może inicjować różnie ukierunkowane dociekania. Przybliżenie tej sprawności heurystycznej naukom politycznym jest dodatkowym, istotnym walorem ocenianej dysertacji.

W konsekwencji powstało dzieło zawierające rozległą, interdyscyplinarną problematykę, teoretycznie wielce zniuansowaną, co sprawia, że przedstawiona powyżej rekonstrukcja założeń i porządku rozprawy jest nie tylko z konieczności skrótowa, ale także eksponuje tok prowadzonego wywodu zbyt wybiórczo, jednostronnie i z pominięciem wielu wątków pobocznych, pojawiających się w omawianej rozprawie. Nieomal każdy z nich wart jest osobnej uwagi ponieważ zajmuje centralne miejsce w nieprzerwanie toczącej się debacie, obecnej w naukach społecznych od czasu ich powstania.

Warto przy tym podkreślić, że śmiałość poruszania się Autorki po różnych, kontrowersyjnych polach teoretycznych oraz korzystanie z różnorodnych zestawów narzędzi badawczych, jest stowarzyszona ze świadomością założeń i zarazem ograniczeń, każdego z dokonywanych wyborów teoretycznych i metodologicznych.

Ta swoboda, kryje w sobie również zagrożenie. Oto rozważając i opisując zróżnicowane stanowiska w obszarze teorii dyskursu, metodologii badań i paradygmatów w naukach społecznych i politycznych, jest się nieustannie zagrożonym popadnięciem w pułapkę jaką stwarza możliwość zastosowania teorii dyskursu do badań empirycznych.

Przy okazji więc, kilka - nie tyle uwag krytycznych, co ostrzeżeń i rad.

Dysertacja o charakterze interdyscyplinarnym może używać konceptów pochodzących z różnych nauk, pod warunkiem, że tworzona przez nie całość jest logiczna i teoretycznie spójna. Teoria dyskursu dysponuje wieloma metodami oceny wiarygodności i adekwatności wy tłumaczeń przypadków, które pozostają w jej obrębie. Warto przy tym mieć na uwadze złożoną w nauce teorię prawdy. Zgodnie z tą teorią, prawdziwość lub fałszywość danego twierdzenia ustala się w ramach tego samego pola znaczeń, w którym stawia się pytania i dokonuje analizy.

Jednakże ogólny wykład teorii i metod analizy dyskursu oraz możliwości ich zastosowania w obrębie nauk społecznych budzi wątpliwości dotyczące epistemologicznego statusu i metodologicznej adekwatności teorii dyskursu w naukach społecznych. Nie ma powszechnej zgody, co do tego, w jaki sposób pojęcia i metody analizy dyskursu można z pożytkiem operacjonalizować.

Teoretycy dyskursu próbują ominąć trudności rozpoznane na gruncie pozytywistycznych i empirystycznych podejść do badań społecznych. Skutkuje to tym, że badacze dyskursu muszą systematycznie konfrontować swoje abstrakcyjne teorie i pojęcia z problemami empirycznymi; wypracowywać nowe interpretacje i nieustannie dowodzić, że ich badania są źródłem „wartości dodanej” w rozumieniu i zarazem wyjaśnianiu świata społecznego. Podejmują wysiłek, by oddalić zarzut, iż teoretycy i analitycy dyskursu są metodologicznymi anarchistami, relatywistami i „gabinetowymi ekspertami zarządzającymi prawdą”.

W konsekwencji, podejście dyskursywne wpisuje się zasadniczo w hermeneutyczną krytykę naturalizmu. Teoria dyskursu zmierza do rozumienia i interpretowania społecznie wytwarzanych znaczeń, a nie do poszukiwania wyjaśnień opartych na łańcuchach przyczynowo – skutkowych. Ostatecznie jednym z głównych

celów teorii dyskursu jest odkrywanie historycznie uwarunkowanych reguł i konwencji odpowiedzialnych za wytwarzanie znaczeń w określonych kontekstach.

Poczyniona uwaga nie umniejsza wartości dzieła, ma tylko obudzić czujność badacza. Wyczerpujący i wnikliwy rozbiór stanowisk teoretycznych, w ramach których przedstawiane są problemy badawcze, kluczowe dla opiniowanej dysertacji, stanowi dobry argument przekonywujący o dojrzałości intelektualnej Autorki, ugruntowanej wiedzy, skrupulatności metodologicznej, wyobraźni i odwadze badawczej – jakże potrzebnej w zawodzie, który pragnie uprawiać! Potwierdza również naukową wartość dzieła, w którym systematyzacja zebranego materiału, jego analiza krytyczna oraz sformułowane wnioski końcowe, będące logicznym podsumowaniem całości rozważań – ostatecznie przesądzają o takim jej charakterze.

W konkluzji, wyrażam przekonanie, że opiniowana dysertacja w pełni odpowiada wymogom stawianym rozprawom doktorskim.